

М. В. Бєлікова (Романюк)

МЕДИЧНЕ ОБСЛУГОВУВАННЯ В МЕНОНІТСЬКИХ КОЛОНІЯХ ПІВДЕННОЇ УКРАЇНИ (1789–1917)

Менонітські общини виявляли любов до ближнього через турботу про нього. Члени общини були одностайними в поглядах на те, що діти, старі, хворі потребують уваги і допомоги. Наприкінці XVIII – на початку XIX ст. хвороби були закономірним явищем під час імміграції менонітів, акліматизації та адаптації до умов Південної України [1, арк.4,13]. Упродовж XIX ст. у регіоні регулярно повторювалися епідемії тифу і холери, які вели до зменшення кількості населення колоній. Лише виїзд до не охопленого епідемією поселення рятував тоді життя [2; 3].

Питання медичного обслуговування в менонітських колоніях привертало увагу дослідників Ф.Фрізена, Я.Тевса, Дж.Юррі, але, як правило, в своїх працях вони описували заснування окремих медичних закладів або їх фінансування.

У даній статті ми визначили за мету реконструювати медичне обслуговування в менонітських колоніях. Виявлена інформація дозволяє автору виділити два етапи формування медичного обслуговування у залежності від рішення общин. На першому етапі, наприкінці XVIII – у 70-ті рр. XIX ст., сім'ї самостійно вирішували проблему отримання медичної допомоги. Медичне обслуговування в колоніях було представлено народними знахарями, вишивачами зубів, місцевими повитухами. Другий етап почався у 80-ті рр. XIX ст., коли були засновані громадські і приватні лікарні у колоніях.

Наприкінці XVIII – на початку XIX ст. переселенці страждали від хвороб у зв'язку з адаптацією до нового регіону та акліматизацією. Вони пристосовувалися до впливу нового зовнішнього середовища, тому смертність у цей час у два рази перевищувала народжуваність. Страждали головним чином від лихоманки, цинги, епідемій холери, тифу, віспи, дифтерії, кору, коклюшу. Для лікування використовували пляшки з гарячою водою, знахарі – кровопускання, за прикладом навколишніх жителів – горілчані розтирання.

Інфекційні, спадкові, вроджені хвороби вважались невиліковними у менонітських общинах; нерідко у наративних джерелах фіксувалася смерть від “невиліковної хвороби”, однак симптоми хвороби не уточнювалися. З ініціативи державних чиновників меноніти надавали окремі статистичні відомості про сліпих, глухонімих, божевільних. Соціальна поведінка по відношенню до цих категорій населення була терплячою, і на їх утримання общиною виділялися кошти. У 1845 р. в Хортицькому окрузі на 5.067 осіб припадало 5 сліпих, 3 глухонімих, 4 божевільних, 2 хворих “невиліковними хворобами” [4].

Посильна допомога у налагодженні медичного обслуговування надавалась державною адміністрацією. На початку XIX ст. за розпорядженням Контори Опікунства поселення надсилали учнів “для вивчення медичного мистецтва і будівництва лазні для підтримання здоров'я населення округів”. Лікарень у колоніях тоді не існувало, хворіли на домашньому ліжку, вживаючи народні засоби [5, арк.216 зв.]. Вплив соціокультурних факторів виявлявся в тому, що жінки несли відповідальність за життя і здоров'я дітей, членів родини та психологічне благополуччя, жінки володіли навичками турботи про здоров'я й гігієну, тоді як чоловіки забезпечували родині матеріальний достаток.

З 40-х рр. XIX ст. для профілактики захворювання віспою державними лікарями робилось щеплення, тоді як у євреїв-землеробів такі процедури були лише з 1885 р. Під впливом менонітів щеплення поширилось у ногайців [6, арк.62]. Спершу таке попередження хвороби здійснювали державні виїзні спеціалісти, згодом цей обов'язок виконували навчені жителі [7; 8]. У 1845 р. у Бергтальському окрузі були чотири віспощепії і щеплення робилось безкоштовно. На цей час у Хортицькому окрузі знаходились три віспощепії, яким сплачувалося 15 коп. сріблом за кожне щеплення [9, арк.37 зв. 10, арк.7 зв.].

За медичною допомогою необхідно було звертатись до лікарів у міста, але такі випадки були поодинокими. По-перше, цьому не сприяли великі відстані (не встигали доїхати), по-друге, медичні послуги були доступні лише тим, хто міг сплатити їх повну вартість. У зв'язку з цим медична допомога надавалась народними знахарями, вишивачами зубів, місцевими повитухами [11, р.467-468]. У 30-40-і рр. XIX ст. лікарі почали призначатись державною адміністрацією у поселення для надання медичної допомоги у випадку епідемій і засвідчення знайдених мертвих тіл і померлих. У 50-60-ті рр. XIX ст. поселення пережили серію епідемій холери, черевного тифу, віспи. Саме під час цих періодичних спалахів захворювань уряд надсилав у колонії лікарів і фельдшерів. Згодом був призначений медик, який обслуговував весь округ. Він лікував, слідкував за щепленнями, надавав ліки за плату, навчав молодих хлопців обов'язків фельдшера. Окружний приказ оплачував його роботу, забезпечував квартирою, транспортом для поїздок [12, арк.67, 81, 88 зв.]. У середині XIX ст. у колоніях існував збір на утримання лікарів, фельдшерів, віспощепіїв, повитух. У 60-80-ті рр. XIX ст. була дозволена практика лікарям, акушерам, фельдшерам. На цей час було введено ортопедичну практику, яка складалася з масажу м'язів і вправляння кісток.

80-ті рр. XIX ст. були відзначені рішучим ставленням громад до вирішення проблеми медичного обслуговування в колоніях. Еволюція вітальної поведінки членів менонітських общин виявлялася в більш серйозному ставленні до життя і здоров'я. Вважаємо, що не останнє місце в трансформації свідомості менонітів мав фактор, що в кожній родині у середньому вмирало 2 дитини, за життя меноніти в середньому укладали 2 шлюби у зв'язку зі смертю другої половини подружжя [13; 14]. У громадах усвідомлювали необхідність піклування про хворих, старих, сліпих, глухонімих, у результаті общини та її окремі члени ініціювали відкриття медичних пунктів і лікарень у колоніях. На цей час припадало підвищення статусу освіти в колоніях, і частина менонітів поверталась у поселення лікарями, фельдшерами, медсестрами. Наприкінці XIX – на початку XX ст. почали з'являтися земські, приватні, заводські лікарні. У 1880 – 1890-ті рр. волосні правління колоній ініціювали будівництво лікарень у колоніях Хортиці, Верхній Хортиці, Орлові. Серед лікарів, фельдшерів, цирульників переважали меноніти і німці-лютерани [15, арк.5].

У волосних центрах були створені вільні аптеки і земські акушерські пункти на менонітські громадські кошти. У деяких волостях сходи домоглися призначення жалування для лікарів і безкоштовного видання медикаментів для бідних хворих з коштів земства.

Усі громадські лікарні мали ліжка для бідних пацієнтів, які фінансувались общиною колонії або приватними пожертвуваннями (див. таблицю 1) [16, арк.25]. Пацієнти сплачували частину вартості медичної допомоги, іншу покривали з громадських фондів і пожертвування. Так, у 1913 р. добове перебування в лікарні с. Мунтау коштувало пацієнту 2 руб. 50 коп., у психіатричній лікарні “Бетанія” – 1 руб. 64 коп. [17, арк.1].

У громадських медичних закладах поселень лікувались, як правило, меноніти, тому що вони створювались для власних потреб, у приватні ж приймалися представники всіх етносоціальних груп регіону, які платили повну вартість лікування. Лікарнями у менонітських колоніях користувались православне духовенство, службовці та їх родини [18, р.22-55].

Найбільший авторитет серед медичних закладів менонітів півдня України отримали психіатрична лікарня “Бетанія” і санаторій “Олександрабад”.

Психіатрична лікарня була заснована з ініціативи Всеменонітської конференції і розташовувалася на р. Дніпро між колоніями Ейнлаге і Кронсвейде. Назва “Бетанія” була підібрана з Біблії: Ісус Христос зустрівся в тому поселенні, в Бетанії, з людьми, які мали душевні розлади. Лікарня спеціалізувалась на пацієнтах епілептиках та з нервовими розладами. Лікарня була створена для менонітів усієї Російської імперії, упродовж 15 років 991 пацієнт знаходився тут на лікуванні. У 1914 р. тут знаходилось 9 контужених солдатів, які утримувалися за державний рахунок.

У 1911 р. психіатрична лікарня “Бетанія”, розрахована на 76 ліжок, почала діяти. Всі кімнати були окремими і пацієнти мали можливість вільно ходити. Тут пропрацювали 5 лікарів і 164 сиділки. Лікарі були німцями-католиками і лютеранами, сиділки – менонітами [19, р.82].

До 1915 р. були побудовані головний корпус, два павільйони – для жінок і чоловіків, пральня з паровим котлом, пекарня, два житлові приміщення для лікарів. Будівлі мали електроосвітлення, яке надавалось за рахунок фірми “Лепп і Вальман”, тому що скарбничим лікарні був І.Лепп, центральне опалення, водогін [20, р.820-821]. Утримування одного пацієнта в “Бетанії” коштувало 300 руб. на рік, 15 ліжок утримувались за рахунок пожертвувань. За нашими підрахунками, у 1913 – 1914 рр. лише жителі хортицьких сіл пожертвували 4.147 руб. 68 коп. (вистачило на 13 ліжок) [21].

Після Лютневої революції анархія зачепила менонітські колонії, банди мародерів приходили в лікарню й вимагали провізії. Останнім ударом після революції став проект будівництва греблі Дніпрогесу, що призвело до затоплення території, де знаходилась “Бетанія”; до закінчення будівництва дамби у 1931 р. мешканці лікарні були евакуйовані.

Санаторій “Олександрабад” знаходився поблизу Ейнлаге (зараз район оз. Леніна у м. Запоріжжі). В його назві позначилась близькість м. Олександрівська (санаторій був у семи верстах від міста). Слово “бад” у перекладі означає зокрема “курорт з мінеральними джерелами”. На відміну від психіатричної лікарні, що існувала на громадських засадах, санаторій був приватним закладом. У 1910 р. його було придбано і модернізовано підприємцем Я.Нібуrom. У 1913 р. Нібур передав цей заклад своєму зятю – германському підданому В.Бетхеру. Весною 1916 р. санаторій було перейменовано на “Запорозьку Січ”.

Санаторій був розрахований на цілорічне обслуговування пацієнтів. Він складався з головного будинку, вілли, будиночків для житла на відкритому повітрі і літніх приміщень, мав центральне опалення й електричне освітлення. Плата у санаторії складала від 3 до 7 руб. на добу у залежності від послуг і комфорту кімнат, де перебували пацієнти. У головному корпусі розміщувалися водолікувальне відділення, лікарський, рентгенівський і електричний кабінети, читальня, їдальня на 300 осіб. У санаторії було налагоджено дозвілля пацієнтів – на човні можна було плавати по Дніпру, вечорами слухати в парку оркестр. До послуг пацієнтів були лаун-теніс, крокет, кегельбан.

У санаторії лікувались усі, хто міг сплатити курс лікування, від 4 до 8 тижнів. Тут лікували хвороби нервової системи, серця, судин, органів травлення, жіночі хвороби, хвороби обміну речовин, січових органів. Душевно хворі і вражені заразними хворобами особи до санаторію не приймалися.

При лікуванні пацієнтів у санаторії керувались кількома настановами. По-перше, це повноцінне п'ятиразове харчування з особливою увагою до молочних продуктів, які постачала власна ферма. Пропонувались столи вегетаріанський, змішаний, для повних людей і діабетиків. Зазначимо, цукровий діабет є рідкісною спадковою хворобою, яка у більшості виявляється після стресу. По-друге, широко практикувались сонячні ванни в купальних костюмах або без одягу, які можна було приймати у жіночому, чоловічому, дитячому відділеннях. По-третє, використовувалась так звана трудова терапія: фізичні вправи на відкритому повітрі влітку і взимку, – пиляння дров, розгрібання снігу, катання на ковзанах, лижах, санчатах, прогулянки.

Від пацієнтів вимагалось дотримання встановлених дисциплінарних і етичних правил, якими зокрема заборонялось відвідувати одне одного в палатах і розмовляти про свої хвороби, щоб не провокувати їх загострення [22].

Дістатись до санаторію можна було кількома шляхами. Влітку 1913 р. для зручності приїжджаючих пацієнтів власником санаторію був встановлений автомобільний рух між станціями Південної і Катеринославської залізниць, пароплавною пристанню в м. Олександрівську та санаторієм "Олександрбад" [23, арк.1-2].

Таким чином, для вирішення проблеми охорони здоров'я громади організували будівництво лікарень у поселеннях на власні кошти, приватна ініціатива окремих менонітів також сприяла їх виникненню. Ця зацікавленість у заснуванні лікарень у поселеннях зокрема пояснюється особливостями релігійного світогляду менонітів та їх згуртованістю при вирішенні громадських проблем. Це також свідчить про еволюцію вітальних настанов у менонітів і підвищення рівня медичної грамотності.

Таблиця 1

Медичні установи, які утримувались менонітами в 1914 р.

№	Назва установи	Місцезнаходження
Катеринославська губернія		
1.	Лікарня для хворих на туберкульоз	колонія Острів Хортиця
2.	Лікарня	колонія Верхня Хортиця
3.	Психіатрична лікарня "Бетанія"	колонія Ейнлаге
4.	Лазарет при Червоному Хресті	м. Катеринослав
5.	Лікарня доктора Г.Бера	м. Олександрівськ
6.	Санаторій "Олександрбад"	поблизу колонії Ейнлаге
7.	Лазарет при Червоному Хресті	с. Гуляйполе
8.	Лазарет при Червоному Хресті	с. Половиці
Таврійська губернія		
1.	Амбулаторія	колонія Гальбштадт
2.	Євангельська община сестер милосердя "Морія"	колонія Гальбштадт
3.	Амбулаторія	колонія Гнаденфельд
4.	Лікарня	колонія Мунтау
5.	Лікарня	колонія Орлово
6.	Амбулаторія	колонія Олександрвольт
7.	Лікарня	колонія Олександркроне
8.	Лікарня	колонія Вальдгейм
9.	Маріїнське училище для глухонімих	колонія Тіге
10.	Богадільня	колонія Рюккенау
11.	Богадільня	на р. Курушан

Джерела та література

1. Російський державний історичний архів (далі РДІА). – Ф. 383. – Оп. 29. – Спр. 214.
2. Державний архів Одеської області (далі ДАОО). – Ф. 6. – Оп. 2. – Спр. 11769.
3. РДІА. – Ф. 821. – Оп. 133. – Спр. 319.
4. ДАОО. – Ф. 6. – Оп. 5. – Спр. 17.
5. Державний архів Дніпропетровської області. – Ф. 134. – Оп. 1. – Спр. 723.
6. ДАОО. – Ф. 6. – Оп. 4. – Спр. 21941.
7. ДАОО. – Ф. 6. – Оп. 4. – Спр. 21220.
8. ДАОО. – Ф. 6. – Оп. 4. – Спр. 21590.
9. ДАОО. – Ф. 6. – Оп. 5. – Спр. 63.
10. Toews J.B. Childbirth, Disease and Death among the Mennonites in Nineteenth-Century Russia // The Mennonite Quarterly Review. – 1986. – July. – Volume LX. – № 3.
11. ДАОО. – Ф. 6. – Оп. 5. – Спр. 59.
12. ДАОО. – Ф. 6. – Оп. 2. – Спр. 11792.
13. Державний архів Запорізької області (далі ДАЗО). – Ф. Ф-12. – Оп. 2. – Спр. 101.
14. ДАЗО. – Ф. Ф-12. – Оп. 2. – Спр. 246.
15. ДАЗО. – Ф. Ф-12. – Оп. 2. – Спр. 273.
16. РДІА. – Ф. 1483. – Оп. 1. – Спр. 20.

17. ДАЗО. – Ф. Ф-201. – Оп. 1. – Спр. 5.
18. Urry J. The Cost of Community: the Founding and Economic Management of the Russian Mennonite Commonwealth before 1914 // JMS. – 1992. – Volume 10. – P. 22-55.
19. The Story of Bethania. Founded by the Mennonite Benevolent Society. – Winnipeg, Manitoba, 1996.
20. Friesen P.M. The Mennonite Brotherhood in Russia (1789 – 1910). – Fresno, California, 1978.
21. ДАЗО. – Ф-201. – Оп. 1. – Спр. 2.
22. Санаторий “Александрбад”. Акционерное общество на Днепре, бл. г. Александровска. – М., б.г. – 32 с.
23. ДАЗО. – Ф-24. – Оп. 1. – Спр. 487.

Summary

The article is dedicated to the problem of health services in Mennonite colonies during 1789 – 1917. Two stages of creation of health services in Mennonite villages are allocated by author. At the first stage, in the end of the XVIII century – in the 70-s of the XIX century, the families solved a problem of obtaining a medical aid by their own. The second stage of development of health services began in the 80-s of the XIX century, after revising the ratio of a community to this problem, when the communal and private hospitals of colonies were established.

В. А. Добровольська

ПІДГОТОВКА ВЧИТЕЛІВ-ЖІНОК ПІВДНЯ УКРАЇНИ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Пріоритетною сферою соціально-економічного та культурного розвитку Української держави є освіта. Національні системи та моделі освіти розвиваються під впливом певних історичних, політичних і соціальних умов. Розвиток і реформування системи освіти України значною мірою визначаються сучасними міжнародними педагогічними стандартами. Оновлюється роль вчителя, як примножувача культурної спадщини, творця умов для саморозвитку і самонавчання дітей, висококваліфікованого фахівця, який володіє значним арсеналом інноваційних технологій організації навчально-виховного процесу. Підготовка вчителів – важлива складова державної освітньої політики. Саме тому вивчення досвіду підготовки педагогів на Півдні України у другій половині ХІХ – на початку ХХ століття є корисним. В умовах реалізації гендерної політики питання забезпечення шкіл вчителями жіночої статі викликає інтерес.

В історіографії зазначеній проблемі приділено недостатньо уваги. Радянські дослідники подають як загальну характеристику системи дореволюційної освіти взагалі, так і педагогічної зокрема [1; 2]. Але при цьому окремо не розглядають процес навчання і виховання дівчат. Українська дослідниця О.Аніщенко висвітлює питання розвитку професійної освіти жінок України, у тому числі й педагогічної [7]. Інші сучасні дослідники, розглядаючи процес створення та розвитку системи освіти українських губерній, побіжно торкаються й сторінок історії педагогічних шкіл [21; 27]. Про юридичне, матеріальне, соціальне становище освітян України другої половини ХІХ – початку ХХ століття йде мова у статті В.Молчанова [23]. Метою дослідження є висвітлення питання діяльності освітніх закладів для підготовки вчителів жіночої статі Півдня України (Катеринославської, Таврійської, Херсонської губерній) у другій половині ХІХ – на початку ХХ століття, розкриття особливостей матеріального і соціального становища вчителів, рівня їх професійної підготовки.

У другій половині ХІХ століття в результаті проведення демократичних реформ 1860-70-х років відбувалося залучення жіноцтва до виробництва – суспільного та промислового. Представниці жіночої статі ставали повноцінними працівниками різних сфер економічної діяльності, що забезпечувало їм фінансову незалежність від чоловіка або батька.

Царський уряд під впливом цих об'єктивних передумов починає створювати законодавчу базу системи жіночої професійної освіти. Так, у 1900 році при відділенні наукового комітету з технічної та професійної освіти Міністерства народної освіти був створений спеціальний відділ для керівництва жіночими професійними навчальними закладами [1, с. 322].

Однією з головних проблем системи освіти була проблема підготовки вчительських кадрів для народної школи. Діяльність жінок вже не обмежується службою в якості домашніх вчительок, як це було в першій половині ХІХ століття, їх прилучають до педагогічної роботи в народних школах. Вчительок для початкової школи стали готувати жіночі гімназії, інститути шляхетних дівчат, єпархіальні жіночі училища, вчительські семінарії, церковно-вчительські та другокласні вчительські школи, курси та ін. [2, с. 97].

Підготовка вчителів знаходилася головним чином у підпорядкуванні Міністерства народної освіти (далі МНО), Синоду і Відомства установ імператриці Марії. У 1870 році було видано “Положення про вчительські семінарії”, відповідно до якого зазначені школи почали засновувати уряд і